

MÜTEVEKKİL DÖNEMİ EHL-İ BEYT POLİTİKALARI*

 Zehra ŞAHİN^a

 Muharrem AKOĞLU^b

Öz

Abbâsîler, Ehl-i Beyt ve mevaliye karşı Emevîler tarafından uygulanan şiddet ve ayrımcılık politikasına karşı çıkarak onların haklarını iade etme adına ihtilal hareketi başlattılar. Onlar, Kur'an ve sünneti ihya etme parolası ile başlattıkları bu hareketi başarı ile sonuçlandırarak yaklaşık beş yüz yıl hüküm sürecek bir hanedan devleti kurdular. Abbâsîler, her ne kadar Ehl-i Beyt'in hakkını savunma ve onları iktidara getirme gibi bir söylem ile başarı kazanmış olsalar da iktidar oldukları andan itibaren bu söylemden vazgeçerek farklı bir politika benimsediler. İlk Abbâsî halifesi olan Ebü'l Abbâs es-Seffâh'tan Mütevekkil dönemine kadar Ehl-i Beyt ile ilişkilerde konjonktürel olarak siyasi yönden farklı tavırlar alınmıştır. Onuncu halife Mütevekkil'e kadar farklı şekillerde temayüz eden bu politikalar, Mütevekkil dönemi itibarı ile Ehli Beyt'in aleyhine gelişim göstermiştir. Mütevekkil, yalnızca Alioğullarına karşı tutumu ile değil Abbâsîlerin yakın tarihini ilgilendiren siyasi meselelerde seleflerine aykırı düşen politikalar uygulamıştır. Mütevekkil'in içinde yetiştiği sosyo-kültürel ve siyasi ortam dikkate alınarak Ehl-i Beyt'e karşı Müslüman halkın tepkisine neden olacak politikaların temel gerekçeleri, araştırma konumuzun esasını oluşturmaktadır. Elinizdeki çalışma, bu politikaların, Müslüman toplumda nasıl algılandığı ve gelişen tepkilerin mahiyetine yoğunlaşma azmindedir. **Anahtar Kelimeler:** Abbâsîler, Halife Mütevekkil, Ehl-i Beyt.

AHL AL-BAYT POLICIES OF THE MUTAWAKKIL PERIOD

Abstract

The Abbasids opposed the policy of violence and discrimination implemented by the Umayyads against the Ahl al-Bayt and the Mawalis and launched a revolutionary movement to restore their rights. They successfully concluded this movement, which they initiated with the motto of revitalizing the Quran and the Sunnah, and established a dynastic state that would rule for approximately five hundred years. Although the Abbasids achieved success with a discourse such as defending the rights of Ahl al-Bayt and bringing them to power, they abandoned this discourse and adopted a different policy from the moment they came to power. From Ebü'l Abbâs es-Seffâh, the first Abbasid caliph, to the period of Mutawakkil, different political attitudes were taken conjuncturally in relations with the Ahl al-Bayt. These policies, which stood out in different ways until the tenth caliph Mutawakkil, developed against the Ahl al-Bayt as of the Mutawakkil period. Mutawakkil implemented policies that contradicted his predecessors, not only in his attitude towards the Alioğulları, but

* Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü " Abbâsî Halifesi Mütevekkil'in Alioğulları ile İlişkileri (232-247/847-861)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Yük. Lis. Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Mezhepleri, byzsahin@gmail.com

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri, akoglu@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 05.06.2023, Makale Kabul Tarihi: 12.11.2023

also in political issues concerning the recent history of the Abbasids. Considering the socio-cultural and political environment in which Mutawakkil grew up, the basic justifications of the policies that will cause the reaction of the Muslim people against the Ahl al-Bayt constitute the basis of our research topic. The present study aims to focus on how these policies are perceived in the Muslim society and the nature of the reactions that develop.

Keywords: Abbasids, Caliph Mutawakkil, Ahl Bayt.

Giriş

Abbâsîler devleti, Hz. Peygamber'in amca çocukları olan Abdullah b. Abbâs'ın (ö. 68/687-88) torunları eliyle kurulmuştur. Süreç, Hz. Ali'nin oğlu Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin (ö. 98/717-716) Emevî halifesi Süleyman b. Abdülmelik'i (ö. 98/717-716) ziyaretinden sonra Humeyme'de bulunan Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs'ın (ö. 126/744) yanına giderek ona devletin sırlarından, kendisinin gizli davet sürecindeki ilişkilerinden ve hilâfetin onun soyuna geçeceğinden bahsetmesi ile belirginleşti. Ayrıca İbnü'l Hanefiyye, Muhammed b. Ali'ye 100/718 yılı tamamlandığında etrafa davetçiler göndermesini emretti (Mesûdî, 1938, ss. 289-290). Böylece davet, Kûfe, Horasan ve diğer bölgelerde Abbâsoğullarının davetçileri aracılığıyla başlamış oldu.

Davetin başındaki isim olan Ebû Müslim el-Horasânî'ye (ö. 137/755) biat, Muhammed b. Ali'nin vefatı üzerine tayin ettiği oğlu İbrahim b. Muhammed'in (ö. 132/749) vasiyeti ile Allah'ın kitabı, Peygamberinin sünneti ve adaleti uygulayarak zulmü ortadan kaldırma üzerine yapıldı (ed-Dûrî, 2020, s. 34). Abbâsîler adına yapılan davetin sloganı niteliğindeki "er-Rızâ min Âl-i Muhammed" söylemi, görünüşte Ehl-i Beyt'in haklarını koruma gibi bir izlenim uyandırmaktaydı. Buna göre Abbâsî propagandasının, mevali ve Ehl-i Beyt'in haklarını koruma adına başlatılması yanında Abdullah b. Abbâs'ın torunları olmaları nedeniyle ailevi otoriteyi meşrulaştırma çabası da dikkat çekiyordu.

Abbâsîlerin ilk dönemi itibarı ile incelenen Ehl-i Beyt'e yönelik politikalar, genel olarak Mütevekkil'e kadar olan dönemle sınırlı kalmıştır. Müstakil olarak Mütevekkil dönemini içeren Ehl-i Beyt politikaları ve dönemin olaylarının bu çerçevede etrafında incelenmesi, araştırmamızın temel konusunu oluşturacaktır. Mütevekkil döneminin Alioğulları politikasını anlamlandırmada konuyu, çalışmanın müsaade ettiği oranda ama etraflıca değerlendirebilmek için halifenin genel olarak uyguladığı siyasi çizgisine dâhil olan konulara da değinmeye gayret edeceğiz. Araştırmamız boyunca öncelikle ilk dönem İslam tarihi eserleri incelenirken günümüze yakın ve günümüz çalışmalarına da başvurmaya gayret ettik. Amaç hakkında ise Mütevekkil dönemi devlet-Ehl-i Beyt ilişkilerinin incelenmesi ve Abbâsîler döneminde Ehl-i Beyt mensuplarının devlet yönetimi içinde gördüğü itibarın seyri ile Ehl-i Beyt mensuplarının halk nezdinde gördüğü karşılığın tespit edilmesini önceleme azminde olduk.

Araştırma alanı ile ilgili başvurulan yöntem konusunda Mütevekkil'in Ehl-i Beyt mensuplarından irtibatla olduğu kişiler, bu kişilerin halk nezdinde gördüğü karşılık, halifenin onlara karşı gösterdiği üslup ve uygulamalar çerçevesinde mümkün olduğu kadar objektif bir bakış açısıyla mevcut rivayetler ele alınarak değerlendirilmeye çalışıldı. Bunu yaparken nitel yöntem kullanılarak Mezhepler Tarihi

araştırmalarının önemli bir unsuru olan fikir-hadise irtibatı çerçevesinde bir aktarım hedeflendi. Araştırma için seçtiğimiz konu, “Mütevekkil Dönemi Ehl-i Beyt Politikaları” başlığını taşımaktadır. Başlıktan da anlaşılacağı üzere bu dönem hakkında ortaya koyacağımız malumatlar, ağırlıklı olarak siyasi, tarihi ve mezhebi yönden ele alınacaktır. Bunu yaparken tarih yazıcılığının ayrılmaz bir parçası olarak düşünülen anlama ve yorumlamaya dair betimleyici yöntem kullanılmıştır. Ayrıca Ehl-i Beyt kavramı ile ilgili farklı çağrışımların bulunmasından dolayı konu hakkında kısa bilgilere değinilmiş ve araştırma içerisinde de bu kavram, hem Ehl-i Beyt hem de Alioğulları şeklinde kullanılmıştır. Araştırmanın, günümüzde yapılan çağdaş araştırmalara katkısı, Alioğullarının söz konusu dönemde Abbâsî devletine karşı bakış açısını anlamlandırma yönünden de ele alınabilir.

Abbâsîler döneminde Ehl-i Beyt’in devlet yönetimi ile olan siyasi ilişkileri, bilimsel araştırmalara konu olması bakımından halife Mütevekkil’den önceki dönemle sınırlı kalmıştır. Mütevekkil dönemi ile ilgili yapılan çalışmaların müstakil olarak bu konuyu ele almaması, araştırmamızda ilk dönem kaynaklara daha fazla başvuru yapma gereğini ortaya çıkarmıştır. İlk dönem temel kaynaklara ulaşma konusunda herhangi bir zorlukla karşılaşılmamış ancak Alioğulları ile ilgili politikanın seyrinde gelişen hadiseler hakkında farklı yorumların tespit edilmesi ve aktarılması konusunda sınırlılıklar ortaya çıkmıştır. Mütevekkil döneminin başlıca dikkat çeken politikası Mihne sürecinin devamını içerdiğinden olsa gerek halifenin dini düşüncesi hakkında yapılan araştırma ve tespitler daha ön plandadır. Mütevekkil dönemi sonrası Şîî yapılanmaların anlaşılması konusunda bu döneme ait Alioğulları politikasının tanımlanması, literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

Mütevekkil dönemi ile ilgili son dönem araştırmalardan Mahmut Kırkpınar’a ait “*Abbâsî Halifesi Mütevekkil ve Dönemi (232-247/847-861)*” isimli doktora tezi, dönem hakkında geniş bilgiler ihtiva etmektedir. Ayrıca İlhami Akgün tarafından hazırlanan “*Sosyal, Siyasal ve Dinî Yönleriyle el-Mütevekkil Devri ve Türkler*” isimli Yüksek Lisans tezi, Mütevekkil’in Türklerle ilgili politikası konusunda bilgiler içermektedir. Mutlu Saylık tarafından hazırlanan “*Sâmerrâ Dönemi Abbâsî Halifelerinin Din Politikaları*” başlıklı doktora tezi ise dönemin dini yapısı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Halifenin Mihne sürecindeki tutumu hakkında önemli tespitler ihtiva etmesi bakımından Muharrem Akoğlu’nun “*Mihne Hadiseleri ve Mu’tezile’nin Tarihi Seyrine Etkisi*” isimli doktora tezi önem taşımaktadır. Aynı zamanda Cemil Hakyemez, Christopher Melchert ve Saleh Hamarneh gibi Mütevekkil dönemini makale ve kitap araştırmalarına konu edinmiş çağdaş araştırmacılar bulunmaktadır. Tüm bu çalışmalarla birlikte konunun doğrudan Ehl-i Beyt ile ilişkileri ilgilendiren yönü daha sınırlı bir şekilde göze çarpmaktadır. Hazırlama gayretinde olduğumuz bu çalışma, Mütevekkil’in Alioğulları politikasının sınırlarını daha net olarak ifade etme konusunda katkı sağlayabilir. Bahsi geçen dönemle ilgili yapılacak olan çalışmalara örnek teşkil edebilecek mahiyette Alioğullarının devlete karşı duruşu ve Abbâsîlerin de Alioğullarına karşı tutumu konusunda bilgilerin ve tespitlerin aktarılması, literatürün zenginleşmesi bakımından önem arz etmektedir. Çalışmamızda Mütevekkil’in genel siyasi düşüncesini ve olaylar hakkındaki tavrını daha iyi bir şekilde anlamak bakımından Mütevekkil öncesi Abbâsî yönetimi de dahil olmak üzere konunun kapsamını çalışmanın boyutlarını da dikkate alarak ortaya koymaya gayret gösterdik.

A. MÜTEVEKKİL ÖNCESİ HALİFELER DÖNEMİNDE GENEL DURUM

Abbâsîler adına ve siyah sancaklar altında ilk olarak Horasan'da ortaya çıkan davet hareketi ile başlayan süreç, halktan aldıkları büyük destekle 3 Rebûlevvel 132/23 Ekim 749 yılında Ebü'l Abbâs es-Seffâh (ö. 136/754) liderliğinde başarıya ulaştı. es-Seffâh, Kûfe'de hilâfetini ilan ettikten sonraki gün olan Cuma günü, cemaate namazı kıldırdı ve burada irad ettiği hutbede hilâfetin kendilerine Allah'ın lütfu olduğu vurgusunu yaparak kendilerini, Ehl-i Beyt'e "Biz Ehl-i Beyt için Allah'ın inayetinden gayrısı yoktur" sözleriyle nispet etti. İlk halife es-Seffâh'ın hutbesinde (et-Tâberî, 1988, ss. 347-348) dile getirdiği sözler, Abbâs oğullarının da Ehl-i Beyt olduğu iddiasını ilan eder mahiyettedir.

Abbâsîlerde ilk halifeden başlayarak onuncu halife Mütevekkil dönemine kadar uzanan yüz yıllık süreç içerisinde, devletin kuruluşundaki temel ilkelerden birini temsil eden Ehl-i Beyt'in haklarını koruma ve idame ettirme anlayışı, halifelerin birbirinden farklı politikaları ve uygulamaları sonucunda inişli çıkışlı bir seyirde devam etmiştir. İlk halife es-Seffâh döneminde (132/136-750/754) Ehl-i Beyt mensupları ile sakin başlayan ilişkiler, Mansur (ö. 158/775) döneminde (136/158-754/775) bozuldu. Suyûtî (ö. 911/1505), "Abbâsîler ile Hz. Ali taraftarları arasında ilk fitneye sebep olan Mansur'dur. Zira bundan önce beraberlerdi." (Suyûtî, 2008, s. 194) ifadelerini kullanmıştır.

Halife Mehdî (ö. 169/785) dönemi (158/169-775/785), Ehl-i Beyt açısından daha sakin hatta onları onore etmeye yönelik geçti. Mehdî, Mansur döneminde hapse girmiş olan Hz. Ali evladını hapisten çıkardı. Onlara hediyeler, erzak ve düzenli maaş verdi (Ya'kûbî, t.y., s. 394). Ancak halife, Zeydî olarak bilinen veziri Yâkub b. Dâvud'un kendisini istismar edici işlere giriştiğini öğrenince (et-Tâberî, 1988, s. 574) Ehl-i Beyt ile yürüttüğü barışçıl politikayı sona erdirdi ve özlediği iç barışa ulaşamadı. (Büyükkara, 2020, s. 44).

Hârûn er-Reşîd'in (170/193-786/809) ilk beş yılı Ehl-i Beyt ile ilişkiler bakımından Mehdî'nin ilk beş yılına benzetilir. Reşîd'in hilâfetinin ilk yıllarında başlatılan barış ortamı, Yahyâ b. Abdullah'ın (ö. 180/796) Deylem'deki isyanıyla sona erdi (Büyükkara, 2020, s. 49). Hârûn er-Reşîd'in ölümü (ö. 193/809) üzerine iki oğlu Emîn (ö. 198/813) ile Me'mun (ö. 218/833) arasında iktidar mücadelesi baş gösterdi. Bu mücadelenin galibi olarak Bağdat'tan ayrıldıktan sonra "İmam" unvanını (Lewis, vd. 1988, s. 131) alan Me'mun, aynı zamanda dindar ve ilme meraklı kişiliği ile öne çıktı (Suyûtî, 2008, s. 225). Onun döneminde (198/218-813/833) Bağdat, fikri faaliyetlerin merkezi oldu (Sourdell, 1985, s. 28). Aynı zamanda halife, Ehl-i Beyt ile yakın ilişkiler kurmaya çalıştı ve onlardan Ali er-Rıza b. Mûsa b. Ca'fer'i (ö. 203/818) veliahd tayin etti (Suyûtî, 2008, s. 226). Ali er-Rıza, Serahs'ta ölünce üzüntü duyan (el-Kalkaşendî, 2019, s. 117) Me'mun, Ehl-i Beyt'e duyduğu yakınlıktan dolayı Abbâsîlerin resmi kıyafeti haline gelmiş olan siyah elbiseler yerine yeşil giyinmeye başladı ancak Abbâsî ailesi şikâyete başlayınca siyaha tekrar döndü (el-Kalkaşendî, 2019, s. 117). Me'mun döneminin en önemli politikaları arasında Mu'tezile'nin, *Halku'l Kur'an* ve *Ru'yetullah* görüşlerinin halka ve ulemaya dikte ettirilmesi bulunuyordu (Mustafa, 1990, s. 301). Bu konular çerçevesinde geliştirilen politikalar, Mihne'ye son veren Halife Mütevekkil dönemini de etkiledi. Ayrıca bu dönemin bir başka konusu da Türklerle ilişkiler meselesiydi. Nitekim bu konu da ilk olarak Me'mun'un Mâverâünnehir bölgesine yönelik uygulamalarıyla gündeme gelmişti. Me'mun, burada yaşayan Türklerin Müslüman olması için davet mektupları göndermiş, kabul etmeyenlerle savaşılmasını emretmiş, kabul edenleri dîvan defterlerine yazdırmış ve teşvik için maaş

bağlatmıştı. Kendiliğinden gelerek Müslüman olanları ise daha büyük ikram ve izzetle karşılamıştı (el-Belâzürî, 1987, s. 606). Mütevekkil dönemine kadar devam eden, ordunun Türkleştirilme politikasının temeli, Me'mun dönemine aitti.

Mu'tasım (ö. 227/842) döneminde de (218/227-833/842) Mihne uygulamaları devam etti (Suyûtî, 2008, s. 244). Bu dönemde halifenin Alioğullarına temayülü, en az Halife Me'mun dönemindeki kadar hissedilmişti (İbnü'l-Esîr, 1982, s. 526). Mu'tasım, özellikle Türkler konusunda Me'mun'dan devraldığı siyaseti daha ileriye taşıyarak bu konudaki başarılarından dolayı askerlerinin çoğunu Mâverâünnehir, Soğd, Fergâna, Uşrûsana ve Şaş gibi Türklerin yaşadığı bölgelerden edindi (el-Belâzürî, 1987, s. 606). Nitekim Mu'tasım'ın Türk askerlere verdiği değer, onu Bağdat'ın kuzeyine düşen Sâmerâ şehrini inşa etmeye kadar götürdü (İbn Tıktakâ, 1938, ss. 205-206). Bununla birlikte halifenin ordusunda Türklerden farklı unsurlar da yer aldı. Mu'tasım'ın Türklerden meydana gelen muhafız alayını muhtemelen halife olmadan kurmuş olması (Lewis, vd. 1988, s. 135) Türklerle ilişkileri geliştirmek amacı taşıdığını göstermektedir.

Mütevekkil'in hilâfetinden önce, onun üç selefının uyguladığı politikaların son temsilcisi, yaklaşık beş yıl gibi kısa sayılabilecek bir dönem hilâfette kalan Vâsık (ö. 232/847) olmuştu. Vâsık dönemi (227/232-842/847) Mu'tezilî öğretinin baskı yolu ile uygulamaya çalışıldığı Mihne'nin devamı niteliğindedir. Halife Vâsık'ın hilâfette kaldığı yıllar, Ehl-i Beyt açısından ihsanların bol olduğu bir dönem içerir (İbnü'l-Esîr, 1982, s. 31).

B. MÜTEVEKKİL DÖNEMİ

Abbâsîlerin onuncu halifesi Mütevekkil'in tam ismi Ca'fer b. Muhammed b. Hârûn b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs b. Abdulmuttalib'dir (et-Tâberî, 1988, s. 292). H. 205 yılında Şevval ayında (Mart 821) dünyaya gelmiştir (et-Tâberî, 1988, s. 338). Kaynaklarda Mütevekkil'in doğum yılı ile ilgili h. 206 ve 207 yılları da geçmektedir. Annesi Harezmlî bir Türk cariye (Ümmü veled) olan Şuca Hatun'dur (Mesûdî, 1965, s. 3). Aynı zamanda kaynaklarda Mütevekkil'in künyesi Ebü'l Fadl olarak geçmektedir. Mütevekkil, Sâmerâ'da Fem'üs-Sılh adında bir bölgede dünyaya gelmiştir (el-Bağdâdî, 2004, s. 175).

Halife seçilmeden önceki hayatı ile ilgili kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmayan Mütevekkil'in gençlik döneminde etkisinde kaldığı şahıslar arasında annesi Şuca Hatun (Kitapçı, 1996, s. 160) ve hilâfet döneminde en yakınındaki kişi olarak bilinen Feth b. Hâkan (Yıldız, 1995, s. 452) bulunmaktadır. Mütevekkil, ilmi ve âlimleri seven bir halife idi (Ülkü, 1982, s. 495). Aynı zamanda cömertliği ve mal harcama konusundaki toleransı (ed-Dûrî, 2020, s. 284) özellikle sarayında ağırladığı şair, âlim ve şarkıcılar için neredeyse sınırsızdı (Suyûtî, 2008, s. 254). Zehebî (ö. 748/1348), onun şairlere yaptığı yüksek meblağlı harcamalardan bahseder ve halifenin ölümünden dolayı şairlerin yas tuttuğunu belirtir (ez-Zehabî, 1991, s. 202). Barthold, Abbâsîlerde var olan zekât tahsilinin yapıldığı bir teşkilatın yanında Mütevekkil döneminde Sâmerâ'da *Dîvânü's-Sadaka* biriminin kurulduğunu aktarmaktadır (Barthold, 1940, s. 118). Halkın ihtiyaçlarına karşı da mutasaddık bir kişiliği olmasına rağmen şairlere, şarkıcılara, âlimlere ve mimariye harcadığı mallar, müsriflik olarak değerlendirildi (Ülkü, 1982, s. 495).

Abbâsîlerin birinci döneminin sonu ve ikinci döneminin başlangıcını ifade eden ve devletin ilk yüz yılını geride bırakan dönem, Mütevekkil ile başlamıştır. Halife Mütevekkil, Abbâsîlerde ikinci yüz yılın başlangıcı gibi tarihi bir misyonu taşımasının yanında halifelîğe getirilmesindeki farklı etkenler ve uygulamaya koyduğu politikalarla da İslam tarihinde dönüm noktası sayılan sürece imza atmıştır. Hilâfete getirilmesi, Abbâsîler içinde bu dönemdeki hiyerarşi ve güç dengelerinin hangi ölçüde değiştiğini göstermektedir.

Mütevekkil, kardeşi Vâsık'ın 232/847 (Zilhicce/Ağustos) yılında ölümünün ardından halife seçildi (et-Tâberî, 1988, s. 291). Halife Vâsık, istiskâ¹ rahatsızlığından dolayı vefat ettiği gün devletin üst düzeyinden sarayda hazır bulunan Ahmed b. Ebî Duâd (ö. 240/854), İnak et-Türkî (ö. 235/849), Vasîf et-Türkî (ö. 253/866), Ömer b. Ferec er-Ruhhâcî, Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât (ö. 233/847) ve Ahmed b. Hâlid Ebü'l-Vezîr gibi kimseler, öncelikle Vâsık'ın oğlu Muhammed'e biat etmeye karar verdiler. Henüz tüyleri bitmemiş küçük bir çocuk olarak tavsif edilen Muhammed'e, bu dönemin uygulamalarından olan ve hilâfete geçiş törenlerinde giyinen siyah *durra'a* giydirdiler ve başına da yine bu döneme ait hilâfet nişanelerinden bir başlık olan *kalansuve'*yi taktılar. Muhammed, küçük bir çocuk olmasından dolayı bu giysilerin içinde adeta kayboldu. Bunun üzerine mecliste bulunan Türk komutanlardan Vasîf et-Türkî "*Allah'tan korkmuyor musunuz? Bunun gibi (küçük bir çocuğa) hilâfeti nasıl bırakırsınız? Onun namaz kıldırması dahi caiz değildir.*" dedi. Orada bulunanların hilâfete getirilmesi gereken kişi konusunda yaptıkları münazaradan sonra Tâberî'nin (ö. 310/923) ifadesine göre "*Türklerle beraber oturan, gömlek ve pantolon giyinen*" (et-Tâberî, 1988, s. 293) Mütevekkil'i Türk komutanlardan Boğa es-Sağîr'in daveti ile getirttiler. Ahmed b. Ebî Duâd, Vâsık'ın oğlu Muhammed'e giydirdikleri hilâfet kıyafetlerini Mütevekkil'e giydirdi. Bu kıyafetlerle oda içerisinde dolaştırarak onu gözlerinden öptü ve "*Sana selam olsun, Ey Mü'minlerin Emîri, Allah'ın rahmeti, bereketi senin üzerine olsun*" sözleriyle selamladı. Onun hilâfetini *Dîvânü'r-Resâil*'e kaydeden ise Mu'tasım döneminin sonları ile Vâsık döneminde vezirlik görevini yürüten Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât'dır. ez-Zeyyât, halifenin lakabının "*el-Müntasır Billâh*" olmasını önerdi ise de Ahmed b. Ebî Duâd'ın teklifi ile "*el-Mütevekkil Âlâllah*" olarak kabul gördü (et-Tâberî, 1988, s. 293).

1. Mütevekkil Dönemi Sosyo-Politik Ortam

Abbâsîlerde halife Mu'tasım döneminden itibaren yönetimde farklı ırk mensuplarının etkili olmaya başladığı görülür. Türk komutanların bu dönemde iç ve dış tehditlere karşı mihver görevi görmesi, ordunun genel olarak yapısını değiştirmiştir. Abbâsîlerin ilk dönemlerinde İslam ordularının çekirdeğini oluşturan İran asıllı Horasanlı askerler veya Arap kökenli askerler tasfiye edilerek yerine Türk, Slav ve Berberîlerden oluşan askerler alındı. Ordudaki bu değişiklik, rejimin söz konusu bu ırklar lehine değişmesine neden oldu. Çünkü orduya kaydedilen askerler hizmetlerinden dolayı kölelikten azat olmanın yanında sarayda yüksek mevkilere getirilmekteydi (Lewis, vd. 1988, s. 135). Mütevekkil döneminin de Türklerin yükselişine tanık olduğuna dikkat çeken Abbott, Türklerin Mütevekkil için Şiîlere karşı kullandığı araç ve halifenin oğlu olan, aynı zamanda ilk veliahdı Müntasır için Mütevekkil'den sonra hilâfetinin destekçisi olduğu şeklinde yorumlamıştır (Abbott, 1938, s. 90).

¹ İstiskâ: Vücutun bir yerinde çok su toplama hastalığı (Atmaca, 2010, ss. 36-37).

Mütevekkil'in içinde doğduğu sosyo-politik ortam, askeri sahanın etkili değişimleri ile rejimi yenilerken dini anlayışların etkisi de bu duruma katkı sağlıyordu. Bu dini etkinin iki türlü yansıması olmuştu. Birincisi Abbâsîlerin kuruluş yıllarında Ebû Müslim aracılığı ile kazandıkları zafer, devletin gücünü ele geçirerek istikrarını sağlaması ile farklı bir boyuta dönüşmeye başladı. Ebû Müslim'e destek olan Alioğulları taraftarları, onun öldürülmesinden sonra Abbasîlere karşı ayaklanmaya başladılar. Özellikle Ebû Müslim'in öldürüldüğü Mansur dönemi, Mütevekkil'den önceki Alioğulları ayaklanmaları ve buna karşılık halifenin en sert tedbirlerle mukavemette bulunduğu süreç olarak bilinir. Me'mun döneminde Ehl-i Beyt'e çeşitli imtiyazlar tanındı. Ancak Me'mun'un bu politikasının tamamen siyasi nedenler taşıdığı görüşü de bulunmaktadır (Caferiyan, 1994, s. 52). Rejim değişikliğine etki eden ikinci sebep olarak yine Me'mun döneminde başlayan ve Mütevekkil dönemini etkileyen devletin Mihne politikası, dini düşüncenin siyaseti şekillendirmesi ve bunun yanında siyasetin de dini alanda kurduğu baskı bakımından önem taşımaktadır. Mütevekkil'in halife seçilmeden önce gençlik yıllarını da içine alan Mihne dönemi, Müslüman toplumun Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile etrafında gösterdiği tutum ve bunun devlet-halk arasındaki yansımalarını içerir.

Mütevekkil döneminin Ehl-i Beyt taraftarlığında önderi kabul edilen, on iki imamın onuncusu olan ve Ali el-Hâdî ismiyle tanınan Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cevâd b. Ali er-Rızâ el-Hüseynî el-Askerî'nin (ö. 254/868), Mihne ile ilgili görüşleri de önem taşımaktadır. Çünkü Mütevekkil, selefi olan üç halife ile hem Mihne konusunda hem de Alioğulları'na uyguladığı politikada tam aksine kararlara imza atmıştır. Alioğulları ve taraftarlarının Mu'tasım döneminden itibaren lideri olan İmam Ali el-Hâdî'nin Mihne ile ilgili tutumu ilk dönem Şiî kaynaklara yansımıştır. Buna göre Ali el-Hâdî, Kur'an'ın Allah kelamı olduğu konusunda görüş bildirmiş ve aynı zamanda Mu'tezile'nin özgür irade fikrini reddetmiştir (Şeyh Sadûk, 1976, ss. 218-223). Bu durumda ise Mütevekkil ile selefi olan üç halifenin Mihne-Alioğulları politikası arasında irtibat kurulması mümkün görünmemektedir.

Mütevekkil'in hilâfete geçtiği dönemde Abbâsîlerde halifenin konumu, bu dönemin sosyo-politik durumu hakkında ipuçları vermektedir. Emevîler dönemi hanedanlık anlayışı ile Abbâsîler dönemi birbirinden farklı şekilde gelişmiştir. Bu durum, halifenin Arap yönetici sınıfın arzusu doğrultusunda gerçekleştirilen kabile şehriden, otoritesini ve gücünü ilahi kuvvetten aldığını ileri süren mutlak bir hükümdar haline geldiği ile açıklanmıştır (Lewis, 2019, s. 67). Abbâsîlerin hilâfete geçtiği yıllardan Mütevekkil'e kadar etkisini sürdüren bu durumun halifelerin elini güçlendiren bir unsur olduğu Mihne ve Alioğulları politikalarında kendini göstermektedir.

2. Mütevekkil'in Devlet Kadrolarına Yönelik Tutumu

Mütevekkil'in hilâfete gelir gelmez uyguladığı politikalar arasında tayinler ve aziller konusu bulunmaktadır. Yürürlüğe koyduğu aziller içinde Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinin veziri, devlet yönetiminde önemli bir yere sahip olan Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât'ın vezirlik görevinden alınarak tutuklanması ve hapse atılması, 7 Safer (22 Eylül) 233/847 tarihinde gerçekleşti (et-Tâberî, 1988, s. 294). Vezir Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât'ın yerine kâtiplik makamında bulunan ve devletin vezaret işlerini yürütmesi için getirilen Ebü'l-Vezîr Ahmed b. Hâlid, bu yıl içinde bulaştığı yolsuzluklar sebebiyle azledildi. Mütevekkil, Ebü'l-Vezîr'i azlinden sonra vezirlik görevi için Muhammed b. Fazl el-Cercerâî'yi seçti (et-Tâberî, 1988, s. 297). Ancak hakkındaki şikâyetlerden dolayı onu da azletti ve

“İhtiyarlardan sıkıldım, vezir edineceğim genç birini arıyorum” dedi. Daha sonra ona vezirlik görevi için Ebü'l-Hasan Ubeydullah b. Yahyâ b. Hâkan et-Türkî el-Bağdâdî'yi (ö. 263/877) tavsiye ettiler (İbn Tıktakâ, 1938, s. 210). Ubeydullah b. Hâkan'ı öncelikle kâtiplik görevine getirdi (Mesûdî, 1965, ss. 5-6). Bu görevin ardından vezirlik makamına yükselen Ubeydullah b. Hâkan'ın vezirliği Mütevekkil'in ölümüne kadar devam etti (İbn Tıktakâ, 1938, ss. 210-211). Mütevekkil'in tayin ve aziller konusu genel olarak incelendiğinde Alioğullarına uyguladığı baskı ile ilgili irtibattan ziyade Mihne olayı ve Mu'tezile ile ilişkilendirilebilir yönü ağır basmaktadır.

Mütevekkil dönemi azillerinin en önemlilerinden ve Mihne hadisesi ile doğrudan bağlantısı olan kâdilkudât Muhammed b. Ahmed b. Ebî Duâd, 233/847 (Cemâzîyelaahir/Eylül) yılında felç geçirmişti. Hastalığından dolayı makamında oğlu Ebü'l Velîd bulunuyordu. Mütevekkil, 237/851 yılında Ebî Duâd'a öfkesinden dolayı oğlunu kadılık görevi ile Mezalim Mahkemelerinin başkanlığından azletmiş ve Ebî Duâd ile iki oğlunun tüm mal varlıklarına el koymuştu. Ayrıca Ebî Duâd'ın iki oğlundan, Dîvanü'l-Harâc'ın başındaki Ebü'l Velîd ile Şurta Teşkilatı'nın başındaki Ubeydullah b. es-Sarî hapse atılmıştı.² Mütevekkil, Ahmed b. Ebî Duâd'dan boşalan kâdilkudâtlık makamına ve Mezalim Mahkemeleri'nin başına, Yahyâ b. Eksem'i (ö. 242/857) Bağdat'tan Sâmerâ'ya getirterek tayin etti (et-Tâberî, 1988, ss. 314-318). Ancak üç yıl kadar kâdilkudâtlık makamında kalan Yahyâ b. Eksem'i de 240/854 yılı Safer/Temmuz ayında azlederek yerine Ca'fer b. Abdülvâhid b. Ca'fer b. Süleyman b. Ali el-Hâşimî'yi (ö. 258/871-72) getirdi (et-Tâberî, 1988, s. 319; İbnü'l-Esîr, 1982, s. 68). Mütevekkil, Ca'fer b. Abdülvâhid'in kâdilkudâtlık görevine getirildiği yıllara rastlayan Rum saldırıları sırasında yaşanan esir mübadelesinde Ca'fer b. Abdülvâhid'in yanı sıra Şiîlerden olarak belirtilen Nasr b. el-Ezher b. Ferec'e de önemli görevler tevdi etmiştir (et-Tâberî, 1988, s. 321; İbnü'l-Esîr, 1982, s. 80).

Mütevekkil dönemi açısından önem taşıyan tayinlerden biri de veliahd tayinidir. Mütevekkil öncesi Abbâsîler döneminde de rastlanan veliahd tayini, halifenin üç oğlu arasında gerçekleştirilmiştir. Halifeliğinin üçüncü yılında (27 Zilhicce 235/ 1 Haziran 850) yapılan tayinde oğullarından Muhammed “*el-Müntasır Billâh*” lakabıyla birinci sırada, Ebû Abdullah Muhammed “*el-Mu'tezz Billâh*” lakabıyla ikinci sırada ve İbrahim “*el-Müeyyed Billâh*” lakabıyla üçüncü sırada halifenin veliahdı oldular (et-Tâberî, 1988, s. 307). Hilâfete gelmesinin üçüncü yılında gerçekleştirdiği veliahd tayini, halifenin politikalarına da yansıyan Türk nüfuzunu etkisiz hale getirme girişimleri ya da Alioğullarından bir kimsenin halkın desteğini alarak hilâfeti ele geçirme ihtimalini ortadan kaldırma düşüncesi ile de ilişkilendirilebilir.

2.1. Mihne Uygulamalarına Son Verişi

Abbâsîlerde Mihne dönemi, Mu'tezile mezhebinin etkin olduğu, saray ve devlet yetkilileri açısından bu düşüncenin gücün merkezinde bulunduğu bir zaman dilimini ifade eder (Akoğlu, 2015, s. 157). Halife Me'mun tarafından başlatılan ve uygulamaya konulan Mihne dönemi, i'tizalî görüşleri taşıyanlar için parlak, karşı tarafta yer alan, genel tabirle Ehl-i Sünnet uleması ve halk nazarında ise karanlık bir dönem olarak görülmüştür. Mihne dönemi ve bununla beraber halka ve ulemaya dayatılan

²Bu arada Bağdat'ta bulunan Ahmed b. Ebî Duâd, 240/854 yılında öldü ve buraya defnedildi (et-Tâberî, 1988, s. 318; İbn Vâdiran, 1993, s. 592).

Halku'l Kur'an ve Ru'yetullah hakkındaki görüş, baskı politikasına dönüşmüş ve birçok mağduriyetlerin yaşanmasına neden olmuştur (Akoğlu, 2006, ss. 127-130).

Halife Me'mun, (Rebîülevvel/Mayıs) 212/827 yılında Kur'an'ın mâhluk olduğu ve Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra insanların en üstünü olduğu görüşünü ortaya attı (et-Tâberî, 1988, s. 178). Me'mun döneminden itibaren, Mihne uygulamalarının siyasi yönünün daha ağır bastığı düşünülecek olursa bu durumun sonraki iki halife Mu'tasım ve Vâsık için de benzer sebeplerle devam ettiği ileri sürülebilir. Me'mun'un Mihne ile beraber Hz. Ali oğullarının haklarını güvence altına alma konusunda gösterdiği politik tutum, dönemin şartları açısından, değişimle beraber gelen meşru otoriteyi temellendirme anlamı taşıyordu (Akoğlu, 2011, ss. 62-64). Nitekim hedeflenen siyaset bakımından aynı yönde fakat uygulamalar bakımından tamamen zıt politikaları içeren Mütevekkil dönemi ile hem Mihne uygulamaları son bulmuş hem de Ehl-i Beyt ile ilişkiler askıya alınmıştır.

Mütevekkil, hilâfete geldiğinde Kur'an'ın mahlûk olduğu fikrinin tartışılmasını yasaklamanın yanında bunun tüm İslam ülkesine yayılması için ülkenin her bir yerine mektuplar göndererek insanları bu tartışmadan men etmiştir (Ya'kûbî, t.y., s. 484). Mütevekkil'in Mihne ile ilgili uygulamaları zamana yayması, bu konuda halktan aldığı desteği gündemde tutmak istemesi ve ayrıca ulemadan göreceği desteği artırmak yönünden siyasi bir kaygı taşıdığını akıllara getirmektedir. Halifenin bu konudaki tavrı, siyasi bir nitelik taşımakla birlikte annesi Şuca Hatun'dan aldığı Ehl-i Sünnet merkezli dini terbiye ve Abbâsî halifelerinin genel anlayışı kabul edilen Sünnî yönetim tarzı açısından olayların arka planındaki sebepler arasında gösterilebilir.

2.2. Mütevekkil'in Türk Nüfuzuna Yönelik Uygulamaları/ Öldürülmesi

Abbâsîlerde Türk varlığı, Mansur dönemine kadar gitmektedir. Halife Mansur'un yakınındaki kişilerden Hammâd et-Türkî hakkında "*Türkleri ilk defa yakın çevresinde görevlendiren Abbâsî halifelerinden Mansur olmuştur. O, Hammâd et-Türkî'yi istihdam etti. Artık bundan sonra bu (Mehdî ve diğer halifeler için) bir adet haline geldi. Bütün halifeler ve diğer ileri gelenler, bu iki halifeye uyararak Türkleri yakın çevrelerinde görevlendirmeye devam etmişlerdir.*" (es-Seâlibî, 1955, s. 15; Kitapçı, 1987, s. 46) ifadeleri bulunmaktadır. Me'mun'un Horasan ve Mâverâünnehir gibi Türklerin yaşadığı bölgelerdeki İslam hassasiyeti, bölgenin hâkimiyetini sağlamanın yanında Türkler ve diğer Arap olmayan halkların da desteğini alarak Abbâsî askeri idaresini güçlendirmek şeklinde ortaya çıkmıştır.

Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde de artarak devam eden Türk nüfuzu, Mütevekkil döneminde daha da yoğunlaştı. Mütevekkil'in halife seçildiği kurulda yer alan ve bir yıl sonra halife tarafından Abdülmelik ez-Zeyyât'ın yakalanması için kendisine görev verdiği (et-Tâberî, 1988, ss. 293-295) İnak et-Türkî, hedefe konulan ilk Türk komutan oldu. Mu'tasım döneminden itibaren devletin üst düzey komutan ve yöneticisi konumunda olan İnak et-Türkî için Zehebî (ö. 748/1348) "*Halifelerin intikam kılıcı, cesur bir kahraman ve yiğit*" ifadelerini kullanmıştır (ez-Zehebî, 1991, s. 106). İnak et-Türkî, Mütevekkil tarafından kurulan komplo sonucu, hapiste yaşadığı olumsuz şartlara dayanamayıp 235/849 yılı, 5 Cemâziyelâhir/25 Aralık ayında vefat etti (et-Tâberî, 1988, s. 303). İnak sonrası dönemde de Abbâsîlerde Türk nüfuzu etkin ve aktif olmaya devam etti.

Mütevekkil, Türklerle ilgili politikasını vefatına kadar sürdürdü. Hilâfet merkezini Şam'a taşıma girişimi de bu politikaların getirdiği anlayışla ortaya çıktı. Mütevekkil, Şam dönüşü kendi yaptırmış olduğu şehirde bulunan Mütevekkiliye Sarayında 4 Şevval/11 Aralık 247/861 yılında suikast sonucu öldürüldü (et-Tâberî, 1988, s. 334). Halifenin ölümü ile ilgili kaynaklar incelendiğinde devlet içerisindeki yapılaşmanın veliahdlar ön plana çıkarılarak iki blok haline geldiği görülür. Bir tarafta vezir Ubeydullah b. Hâkan ve danışman Feth b. Hâkan'ın oluşturduğu Mu'tezz yanlısı blok, diğer tarafta ise Türk komutanlardan oluşan Müntasır destekçisi blok bulunmaktadır. Mütevekkil'in ilk veliahd Müntasır'ı ikinci sıraya düşürmesi, halifeliği boyunca yürüttüğü politikalarından biri olan Ehl-i Beyt aleyhtarı tutumu ile ilgili olduğu gibi bu duruma Mu'tezz'in annesi Kabîha'nın da etkisi olmuştur. Mütevekkil'in aceleci kişiliği ve hilâfetini koruma refleksi de işin içine girince, Müntasır'ın son zamanlarda halifeden gördüğü olumsuz tutumlar, Türklerle iş birliği yaparak babasının ölümüne sebep olmaya kadar gitmiştir. Mütevekkil'in öldürülmesi ve ardından Müntasır'ın hilâfete getirilmesi, Abbâsilerdeki Türk nüfuzunun gücünü kanıtlar niteliktedir.

C. MÜTEVEKKİL'İN HZ. ALİ ALGISI BAĞLAMINDA EHL-İ BEYT POLİTİKALARI

Mütevekkil'in dini anlayışı söz konusu olduğunda ilk akla gelen Mihne'yi sonlandırarak Kur'an hakkındaki tartışmaları yasaklaması ve sünneti ön plana çıkaran uygulamaları başlatmasıdır. Ancak Mütevekkil'in bu tutumundan yola çıkarak mezhebî bir bağının olup-olmadığı kesinlik kazanan bir konu değildir. Konunun araştırmacıları, Suyûtî'de geçen ve Mütevekkil'in İmam Şafî (ö. 204/820) ile ilgili nakledilen bir rivayete ve ardından müellif tarafından "*Şâfiî mezhebine bağlı olabilir*" (Suyûtî, 2008, s. 257) ifadesine göre Şafî mezhebine yakınlık duyduğu ile ilgili görüş bildirmişlerdir (Hamarnah, 2000, ss. 9-10). Bununla beraber Mütevekkil'in Mihne'yi sona erdirmekteki amacının Ashabü'l Hadîs Sünniliğini öne çıkarmak değil, Kur'an hakkındaki tartışmaları tümüyle sona erdirme isteği görüşünü savunanlar da olmuştur (Melchert, 2018, ss. 108-109). Melchert, Mütevekkil'in Mihne'yi tedrici bir şekilde kaldırmasına rağmen gelenekçi olarak nitelendirdiği bu dönemin Ehl-i Sünnet anlayışının savunucusu olmadığına değinir (Melchert, 1996, s. 330).

Araştırma kapsamında kullandığımız Ehl-i Beyt kavramının kullanımı hakkında çeşitli çalışmalar mevcuttur. Ehl-i Beyt kavramının Arap toplumunda genel anlamı, aralarında fark gözetilmeksizin Arap ve Arap olmayan ya da benzer topluluk içerisindeki soylu ve nüfuzlu aileyi tanımlamak için kullanılıyordu. Terim, bu anlamıyla İslam öncesi döneme kadar uzanıyordu (Sharon, 2004, s. 349). Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadislerinde geçen Ehl-i Beyt kavramı hakkında Sünnî ve Şîî anlayış arasında bazı ayrışmalar ortaya çıktı. Sharon, bu ayrışmanın ilk olarak Abbâsilerin iktidara geldiği zaman gelişen iddialarla başladığını ifade etmektedir. Ehl-i Beyt kavramı hakkında Hz. Ali taraftarları Ebû Tâlib ailesinin bütün fertlerini kastediyorken Abbâsilerin iktidara gelmesiyle bu kavram, Ebû Hâşim'in vasiyetine dayandırılarak daha geniş bir çerçeveye yayıldı. Hz. Ali taraftarları için Ehl-i Beyt'i ifade eden nesil Fâtima evlatlarıydı ancak Abbâsiler, kadınların ne kadar kutsal olursa olsun nesebin kaynağı olarak görülemeyeceği ve babanın yokluğunda amcanın (Hz. Peygamber'in amcası Abbâs) ailenin en önemli lideri olması gerektiğini savundular (Sharon, 2004, ss. 344-345). Abbâsilerin ikinci yüz yılını içeren Mütevekkil döneminde Ehl-i Beyt kavramı, bu siyasi kargaşanın içinde muhtemelen Ali-Fâtima evladını ifade ediyordu. Kutlu, Kur'an-ı Kerim'den konu ile ilgili

çıkarılacak tespitlerde Ehl-i Beyt kavramının siyak ve sibaki esas alındığında kavramın Peygamber hanımları dışındakiler için anlaşılmasının imkânsız olduğunu belirtmiştir (Kutlu, 2000, s. 105).

Mütevekkil'in Hz. Ali ve Alioğulları ile ilgili anlayışı konusunda kaynaklar, onlardan uzak kalmayı istemesi şeklinde açıklama getirmişlerdir. Aslında Me'mun gibi Hz. Ali evladını sevdiğini ifade etmesine rağmen bu konuda bıraktığı izlenim, Hz. Ali evladı ile arasına mesafe koyması olarak algılanmıştır (İbn Tıktakâ, 1938, ss. 209-210). Mütevekkil, halifeliği döneminde gerçekleştirdiği Alioğulları politikasında yalnızca onlardan uzak kalması ile değil bir takım yaptırımlar yoluyla da onlara karşı mesafeli ve tepkisel davranışlar içine girmiştir. Abbâsîlerin genel temayülüne uygun olarak Hulefâ-yi Râsîdîn ve Sahabîler ile ilgili aldığı koruyucu tavrı, Hz. Ali hakkında gösterememiştir. Bu tavrını şüphesiz ilk halifeleri ya da Sahabîleri birbirinden ayırma anlamında değil Hz. Ali evladından gelmesini öngördüğü ve devleti zor durumda bırakacak olan çıkışlara karşı kendince aldığı tedbirler olarak sergilemiştir. Ayrıca Mütevekkil'i Hz. Ali evladına karşı sürekli olarak kışkırtan ve onlardan korkutan kişilerin varlığından söz edilir. Bunlardan Ali b. Cehm, Şâme b. Lüeyy oğullarından şair eş-Şâmî, Ömer b. Ferec er-Ruhhacî, Ümeyyeoğullarının kölelerinden olan Mervân b. Ebî Hafsa'nın torunlarından Ebü's-Simt ve "İbn Etrûce" ismiyle meşhur olan Abdullah b. Muhammed b. Dâvud el-Hâşimî gibi kimselerin isimleri geçmektedir (İbnü'l-Esîr, 1982, s. 56; İbnü'l Verdî, 1996, ss. 216-217). Bu yönüyle düşünüldüğünde çevresinden aldığı telkinlerle Mütevekkil'in Ehl-i Beyt hakkındaki düşünceleri ve tavrı, kendisi açısından siyasi bir stratejidir. Ancak bunu gerçekleştirirken aldığı tedbirler, Müslüman toplumu ve hatta kendi aile mensuplarını rahatsız edecek boyutlara ulaşmıştır.

Mütevekkil'in sahabeye bakış açısını anlamak bakımından yukarıdaki tespite örnek olacak nitelikte kaynaklarda geçen önemli sayılabilecek rivayetlerden birinde; 241/855 yılında halifeye İsa b. Ca'fer b. Muhammed b. Asım isminde birisi on yedi kişinin şahitliği ile kadı Ebû Hasan ez-Ziyâdî tarafından şikâyet edildi. Kaynaklarda Bağdat'ta bulunan İsa b. Ca'fer ismindeki kişi, Sahabîlerden Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Aişe ve Hz. Hafsa'ya küfür ve hakaretler ediyordu. Şikâyette bulunan Ebû Hasan ez-Ziyâdî, bu durumu vezir Ubeydullah b. Yahyâ b. Hâkan'a, o da Mütevekkil'e yazarak haber verdi. Mütevekkil, Muhammed b. Abdullah b. Tâhir'e mektup yazarak İsa b. Ca'fer'in kamçı ile dövülmesini ve dayaktan öldüğünde Dicle Nehri'ne atılmasını emretti. Muhammed b. Abdullah b. Tâhir, Mütevekkil'in bu emrini yerine getirdi. İsa b. Ca'fer'e bin kamçı vuruldu. Bitkin halde güneşin altında bekletildi ve öldükten sonra Dicle Nehri'ne atıldı. Tâberî'de geçen bilgilerde, Ubeydullah b. Hâkan'ın, şikâyette bulunan kadı Ebû Hasan ez-Ziyâdî'ye cevaben yazdığı mektubu da yer almaktadır. Mektupta Resûlullah'ın ashâbı hakkında, onlara sövmek, onları inkâr etmek, büyük günahlarla itham etmek, onlara münafıklık isnat etmek ve bunun gibi hususlarda aleyhinde şahitlik bulunulan kişilere, Allah'ın dininin yanında olan, Resûlünün sünnetini ihya eden, ondan sapanlardan intikam alan ve halk önünde cezaya çarptırmaktan çekinmeyen halife tarafından, mülhîd olan kişinin cenaze namazı da kılınmadan ölüm cezası verileceği ve Müslümanların buna şahit olması gerektiği vurgulanarak açıklanmıştır (et-Tâberî, 1988, ss. 320-321; İbnü'l-Esîr, 1982, s. 79; İbn Kesîr, 1998, s. 375). Halifenin, Hz. Peygamber'in ashâbı hakkında bu hassas tavırlarına rağmen Hz. Ali ile ilgili aşırıya kaçan tutumları, Alioğullarından gelmesi muhtemel isyan hareketlerine karşı almak istediği tedbirlerle açıklanabilir. Ancak Mütevekkil, bu tedbirlerin dozunu ayarlarken Müslüman toplumdan alacağı tepkiyi ya hesap edememiş ya da önemsememiştir.

İlk dönem kaynaklarda bulunan ve Mütevekkil'in Hz. Ali ile ilgili aşırıya kaçan tutumları, rivayetler yoluyla aktarılmaktadır. Bunlardan Hz. Ali'nin fiziki özellikleri hakkında saray soytarılarından Ubâde b. Muhannes'i kullanarak dalga geçmesi, (İbnü'l-Esîr, 1982, s. 55) ayrıca dönemin tanınmış âlimlerinden ve Mütevekkil'in oğullarına eğitim veren İbnü's Sikkî'ti, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i halifenin oğullarına tercih ettiğini söylemesi yüzünden feci bir şekilde öldürtmesi, (Suyûtî, 2008, s. 254) doğrudan Hz. Ali ve ailesine karşı ortaya çıkmış hareketler olarak görülmektedir. Hz. Ali'nin saray eğlencelerine konu olması ve bu durumun Mütevekkil tarafından yadırganmaması, Müslüman toplum tarafından kabul görececek bir davranış değildir. Konuyla ilgili zikredilen rivayetlerde oğlu Müntasır'ın bu yaşanan duruma seyirci kalmayarak tepki göstermesi ise halife tarafından eleştirilerek onun gösterdiği bu tepki siyasi tecrübesizlikle (Ebü'l Fidâ, 1286, s. 40; İbnü'l-Esîr, 1982, s. 55; İbnü'l Verdî, 1996, s. 216) bağdaştırılmıştı. Mütevekkil'i Hz. Ali hakkında bu kadar aşırılığa götüren sebepler, Alioğullarının hilâfette hak sahibi olduğunu iddia etmelerinin önünü kesmenin yanı sıra Me'mun döneminden itibaren süregelen Mu'tezilî etkiyi kırarak devlet içinde oluşabilecek tüm muhalif görüşleri bertaraf etmekle açıklanabilir.

Mütevekkil, Mihne'yi kaldırarak sünneti öne çıkarması ve bu yönde Ahmed b. Hanbel'e ikram ve iltifatta bulunmasına rağmen İbn Hanbel (ö. 241/855) hakkında kendisine gelen şikâyetler üzerine onun evinin aranmasını emretti. Şikâyet konusu, İbn Belhî isminde bir şahsın "*Alevîlerden birisi, Ahmed b. Hanbel'in evinde gizlenmiş, orada gizlice halkı kendisine biata davet ediyor.*" sözü olmuştur. İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) aktardığı hadisede bahsi geçen Alevî, İmam el-Hâdî (ö. 254/868) olmalıdır. Bu şikâyet üzerine Mütevekkil, Bağdat valisine emir vererek geceleyin Ahmed b. Hanbel'in evinin basılmasını ve aranmasını emretti. Ancak Ahmed b. Hanbel'in evinde aile efradıyla oturmakta olduğunu gördüler. Mütevekkil, durumdan haberdar olduktan sonra bu durumun iftira olduğunu anladı (İbn Kesîr, 1998, ss. 412-415). Bu rivayet, Mütevekkil'in Ehl-i Beyt ayaklanmaları ile ilgili hissettiği korkuyu ve bu yüzden desteklediği kimseleri dahi itham altında bulundurabileceğini ayrıca duyduğu endişelerle ilgili her türlü ihbarı değerlendirdiğini göstermektedir. Hakyemez, bu konuda Mütevekkil'in, selefi olan Me'mun, Mu'tasım ve Vâsik dönemlerinden beri süregelen uzlaşma arayışlarının bir yarar sağlamadığı hatta Alioğulları ve taraftarlarını daha da şımarttığı kanaatiyle böyle bir politikaya başvurduğu tespitinde bulunmuştur (Hakyemez, 2007, s. 333).

Dönem içerisinde Ehl-i Beyt'e mensup olduğu bilinen kişilerin halktan alacağı desteği ortadan kaldırmak ve böylece tüm ihtimalleri devre dışı bırakmak, halifenin bu konu üzerindeki ciddiyetini göstermektedir. İmâmiyye'nin onuncu imamı olarak kabul edilen Ali el-Hâdî b. Muhammed el-Cevâd b. Ali er-Rızâ'yı (ö. 254/868) Medine'den zorunlu ikamet için Sâmerâ'ya getirtmesi ve evini aratması (Nevbahtî, 2020, ss. 254-255) gibi birçok örnek, konunun anlaşılmasında önem taşımaktadır. Halifenin Alioğulları politikasında dönemin hem Alioğulları taraftarları hem de diğer Müslüman halk tarafından ilgi gören ismi İmam el-Hâdî ile diyalogları, dönemin halk ve iktidar nezdinde Ehl-i Beyt gidişatını ve politikasını anlamlandırmada kolaylık sağlar. Şeyh Müfid (ö. 413/1022), bu konu ile ilgili özet mahiyetinde Ali el-Hâdî'nin Sâmerâ'da kaldığı süre içerisinde kendisine çok saygı gösterildiği ve değer verildiğinden bahsetmektedir. Ancak Mütevekkil'in İmam Ali el-Hâdî'ye sürekli tuzaklar kurduğu, aralarında pek çok olayın yaşandığı ve halifenin de bu girişimlerinde başarısız olduğunu aktarmaktadır (Şeyh Müfid, 1996, s. 388). Ali el-Hâdî'nin Mütevekkil'in kendisine yaptığı olumsuz tavırlar karşısında

sabır göstermesi ve halifelik makamı da dâhil devletin tüm kurumlarına saygı duyması (Hollister, 1979, s. 89), halifenin kendi yanlışlarını görerek bunlardan ders çıkarması anlamında ona süre tanıması ve her iki taraftan da gelebilecek taşkınlıklara engel olmak istemesiyle açıklanmıştır. Şîî müellifler İmam Ali el-Hâdî'nin bu tavrının çıkarıcılık veya kendi anlayışından taviz vermekle ilişkilendirilemeyeceğini vurgulamışlardır (Edib, 1985, ss. 227-228). Bu konuda dikkat çeken durum ise Mütevekkil'in Ehl-i Beyt'e gösterdiği bu sert tavırlarında Türk komutanları görevlendirmesidir. Mütevekkil için aslında varlığından ve nüfuzundan korktuğu Türk komutanlar, iç ve dış politikalarının tümünde aracı ve yürütücü güç olarak elindeki en büyük destekçiydi. Mütevekkil'in uygulamaya çalıştığı ince siyaseti, içinde doğduğu ve yetiştiği saray kültüründen kaynaklanmıştır denilebilir. Ancak başarılı olma konusunda bu siyaset işlevsiz hale gelmiştir.

Mütevekkil'in Ehl-i Beyt ile arasına mesafe koymasına rağmen onu Rafızî ya da Şîî olarak tanımlayanlar da olmuştur. Suyûtî, herhangi bir açıklama getirmeden onun Rafızî olduğunu iddia etmiştir (Suyûtî, 2008, s. 254). Son dönem araştırmacılarından Melchert de benzer bir şekilde, Şîî tabakat kitaplarındaki bilgileri ileri sürerek halifenin Şîî olduğunu ifade etmektedir (Melchert, 2018, s. 318). İddialardan yola çıkarak Mütevekkil hakkında Şîî tanımlaması yapmak güç görünmektedir. Bu görüşün ortaya çıkmasında Mütevekkil'in Alioğulları ile ilişkilerini tamamen koparmamış olması düşünülmüyorsa, olağan bir durum üzerinden yapılan şahsi tespitler olarak değerlendirilebilir. Mütevekkil'in ailesi ve özellikle annesinden aldığı terbiyede Ehl-i Beyt'e saygısızlık söz konusu değildir. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi hem çevresinde onu Ehl-i Beyt'e karşı kışkırtanlar hem de devletin bütünlüğünü koruma refleksi, bazı aşırılıklarla onu Ehl-i Beyt'ten uzaklaştırmış ve eleştirilere maruz kalacak bir seviyeye getirmiştir. Bunun yanında Ehl-i Beyt'in bazı mensupları ile kurmuş olabileceği olumlu ilişkiler ve herhangi bir sebeple dönemin Şîî kitlesi tarafından benimsenmesi onun Rafızî ya da Şîî olarak nitelendirilmesi için yeterli değildir.

Mütevekkil'in Ehl-i Beyt'e karşı gösterdiği tutum hakkında en fazla tepki aldığı uygulaması, Hz. Hüseyin'in kabrini yıktırarak yerle bir ettirmesi ve buranın tarla olarak ekilmesini emretmesidir (İsfahânî, 2007, s. 287). Olayın gerçekleştiği 236/850 yılında saraya gönderilen şarkıcı ve cariyelerin Hz. Hüseyin'in kabrini ziyaret ettiğini ve söylentiye göre orada hac görevi ifa ettiklerini öğrenince kabrin hac mekânı haline getirilmesinden duyduğu endişe dolayısıyla bu tutumu gösterdiği düşünülmektedir. Şîî kaynakların hassasiyetle üzerinde durdukları konulardan biri, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in kabirlerini ziyaret etmenin dini bir vecibe olarak sayılmasıdır. Bunun kanıtı olarak Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733) ve Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) gibi Mütevekkil öncesi dönemde yaşayan imamların rivayetleri bulunmaktadır (Bulut, 2010, s. 14). Bu rivayetlerden birinde "*Sizden biri ömrü boyunca hacca gider de Hüseyin'i ziyaret etmezse şüphesiz o Allah elçisinin haklarından birini terk etmiş olur. Çünkü Hüseyin'in hakkı, Allah tarafından her mümin üzerine gerekli kılınmış bir farzdır.*" (Şeyh Müfid, 1993, s. 27) şeklinde bu ziyaretin önemini belirten telkinler bulunmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili "*Kim bizim Şiamızdan olup da Hz. Hüseyin'in kabrini ziyaret etmezse dini ve imanı yarımır.*" (Şeyh Müfid, 1993, s. 56) gibi yalnızca Alioğullarını ilgilendiren rivayetler de bulunmaktadır. Bu rivayetlerin Mütevekkil öncesi döneme ait olması dolayısıyla söz konusu dönemde Alioğulları taraftarı olsun veya olmasın Müslümanların önemseydiği ve yerine getirmeyi bir vecibe saydığı uygulamalar olduğu ihtimal dâhilindedir. Alioğullarının hilâfette hak sahibi olma iddiasını temelinden sarsmak için girişilen Meşhed-i Hüseyin'in

tahrib edilmesi ise bu dini ve siyasi içerikli gerekçe ile gerçekleşmiş olmalıdır. Dönemin İslam halifesi olarak bu konuda alacağı daha esnek tedbirler yerine uygulamanın, kabrin yıkılmasına kadar gitmesi, dikkat çekicidir. Mütevekkil'in Mihne'yi sonlandırması ile halktan aldığı destek, Hz. Hüseyin'in kabrine yaptığı tahribat ile tersine dönüşecek bir gelişmeye sebebiyet verdi. Mihne'yi tedrici bir şekilde ortadan kaldırmasının, Ehl-i Beyt hakkında göreceği tepkileri bertaraf etme yönünden siyasi hesaplar barındırması ise ihtimal dâhilindedir. Bununla birlikte Mihne, halifeye karşı halkın desteğini gördüğü en önemli unsur olarak kaldı. Nitekim dönemin kadularından İbrahim b. Muhammed et-Teymî'nin dile getirdiği *"Halifeler üçtür; Ridde günü gösterdiği mücadele ile Ebû Bekir es-Sıddîk, Benî Ümeyye mezalimini (mevaliye) reddi ile Ömer b. Abdülazîz ve dalâleti ortadan kaldırma ve sünneti ihya etmesi ile Mütevekkil'dir."* (el-Bağdâdî, 2004, s. 180; Suyûtî, 2008, s. 252) sözü konuyu özetler niteliktedir.

D. MÜTEVEKKİL'İN KARŞILAŞTIĞI EHL-İ BEYT İSYANLARI

Mütevekkil dönemi Ehl-i Beyt isyanları, geniş çaplı ve devleti zor durumda bırakacak nitelikte olmamıştır. Ortaya çıkan küçük çaplı isyanlar da ya kendiliğinden ya da asgari tedbirlerle bertaraf edilmiştir. Nitekim bunda halifenin, Ehl-i Beyt mensuplarının bir araya gelerek organize olma girişimlerine yönelik tedbirleri de (el-Kindî, 2003, ss. 152-153; İbn Tağrıberdî, 1963, s. 308) etkili olmuştur. Mütevekkil'in aldığı tedbirler, Ehl-i Beyt hakkındaki endişesini göstermektedir. Kırkpınar, Mütevekkil'in tehcir girişimlerinin, Hz. Ali evladını tek merkezde toplayarak onları kolayca kontrol ve mürakabe etmekle birlikte halkla temaslarını kesmeye yönelik olduğunu ifade eder (Kırkpınar, 1996, s. 113).

Halifenin duyduğu endişe ve kendince aldığı tedbirlere rağmen ilk isyan Medine'de 242/856 yılında Muhammed b. Salih b. Abdullah önderliğinde başladı. Bu isyan, Ebû's Sâc komutasındaki askeri birlikler tarafından kontrol altına alındı ve Muhammed b. Salih, silahını teslim ederek bazı yakınları ile güvenli bir şekilde Sâmer râ'ya nakledildi. Burada üç yıl hapis kaldıktan sonra Feth b. Hâkan'ın kefil olması ve Hicaz'a gitmemesi şartıyla serbest kaldı. Daha sonra Sâmer râ'da iken hastalanarak vefat etti. İsyanın bastırılması sırasında Muhammed b. Salih'in evi ve civarında büyük bir tahribatın gerçekleştiğinden de bahsedilmektedir (el-Hamevî, 1977, ss. 198-199; İsfahânî, 2007, ss. 288-294). İsfahânî, onun yazdığı şiirleri konu edinmiştir. Muhammed b. Salih, Sâmer râ'da iken Mütevekkil'e övgü sözleriyle dolu bir şiir de yazmıştır (İsfahânî, 2007, ss. 293-294). Uyar, Medine'ye yakın bir mevkide bulunan ve Hz. Ali evladının özellikle de Hasanîlerin yaşadığı bölge olan Süveykâ'da başlayan Muhammed b. Salih isyanı için en-Nefsü'z-Zekiyye isyanında olduğu gibi Medine'nin isyanın başarılı olmasında uygun bir şehir olmadığını ifade eder (Uyar, 2011, s. 308). Bu isyanın küçük çapta başlaması, Ehl-i Beyt destekçisi olan kişilerin Muhammed b. Salih'in kendi ailesinden ibaret olmasının yanında İsfahânî'nin de ifade ettiği gibi Muhammed b. Salih'in, isyanın bastırılması sırasında duyduğu korku ve endişe ile de açıklanabilir. Sâmer râ'da iken Mütevekkil'in en yakınındaki kişi olan Feth b. Hâkan'ın kefil olması da zararsız ve etkinliği kısıtlı bir isyan teşebbüsü olduğunu göstermektedir.

Mütevekkil'in halifeliği sırasında bir diğer isyan hareketi, Muhammed b. Ca'fer tarafından başlatıldı. Mütevekkil, hilâfete geçtiğinde Ebû Tâlib ailesi mahallelere dağıldı ve böylece Hasan b. Zeyd b. Muhammed b. İsmail b. Zeyd, Taberistan ve Deylem mahallelerini fethetti. Re'y bölgesinde çıkış yapan Muhammed b. Ca'fer b. Hasan b. Ömer b. Ali b. Hüseyin, Hasan b. Zeyd'i de yanına aldı. Dönemin

Horasan valisi Abdullah b. Tâhir, Muhammed b. Ca'fer'i yakaladı ve Nişabur'da hapsetti. Ölüncüye kadar hapisten kurtulamadı. Fakat Taberistan ve Deylem bölgeleri içinde bulunan Ehl-i Beyt ailesi, özellikle taraftarlarının desteği ile isyan faaliyetlerinde bulunmuşlardır (İsfahânî, 2007, ss. 295-296).

Ehl-i Beyt adına bir başka isyan hareketi Kasım b. Abdullah b. Hasan tarafından başlatıldı. Baba tarafından Hüseyinî olan bu zâtın annesi Ümmü Veled'di. Tam ismi, Kasım b. Abdullah b. Hüseyin b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'dir. Dönemin Mekke-Medine emirliğini yürüten Ömer b. Ferec er-Ruhhâcî tarafından yakalanarak Sâmerâ'ya götürülmüştü. Burada kendisine siyah giyinmesi emredilmiş fakat o bundan kaçınmıştı. Abbâsîler siyaha benzer bir şey giyene kadar onu durdurmamışlar ve sonunda siyaha benzeyen bir kıyafet giyinmişti. Kasım b. Abdullah, faziletli ve ibadetine düşkün bir kimseydi. Ehl-i Beyt mensuplarının ona olan bağlılığı diğer Ehl-i Beyt liderlere olan bağlılıklarından daha ileri derecedeydi. Kendisi Sâmerâ'da vefatına yakın bir dönemde hastalandı. Mütevekkil, onun durumunu öğrenmek için evine bir doktor gönderdi. Fakat ailesi, halifenin evine gönderdiği doktor tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü iddia etti (İsfahânî, 2007, s. 296).

Mütevekkil döneminde Ehl-i Beyt'ten isyan hareketlerine karıştıktan sonra gizlenenler de olmuştur. İsfahânî'nin Mütevekkil dönemi içinde zikrettiği iki kişi, saklanarak ortadan kaybolan ve daha sonra ölen kimseler olarak tanımlanır. Bu kişilerden ilki Ahmed b. İsa b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin'dir. Künyesi Ebû Abdullah'tır. Ehl-i Beyt'in önde gelen âlimlerinden ve fazilet sahibi kişiliği ile tanınan Ahmed b. İsa, birçok âlimden hadis rivayetleri de yapmıştır. Onun ortadan kaybolarak saklanması ilk defa Mütevekkil döneminde değildi. Ancak uzun bir süre gizlendikten sonra en son Basra'da ikamet ederken 23 Ramazan/30 Kasım 247/861 yılında, 90 yaşında vefat etmiştir (İsfahânî, 2007, ss. 296-302).

Yine hayatının büyük kısmı Abbâsî hilâfetinden kaçmakla geçmiş olan diğer Ehl-i Beyt mensubu, Abdullah b. Mûsa'dır. Tam adı, Abdullah b. Mûsa b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'dir. Abdullah b. Mûsa, Me'mun döneminde gizlenmeye başlamıştı. Halife Me'mun, Ali er-Rıza'nın vefatından sonra Abdullah b. Mûsa'ya bir mektup yazarak ortaya çıkmasını ve kendisi adına biat almasını teklif etmişti. Abdullah b. Mûsa da Me'mun'a cevap niteliğinde uzunca bir mektup yazarak kendisinin biat almasını neden istediğini, Ebü'l Hasan Ali er-Rıza'yı yedirdiği üzümle öldürdüğünü ve Ali er-Rıza'dan sonra kendisine ne yapmak istediğini sormuştu. Mektupta özetle, Me'mun'un davetine icabet etmeyeceğini söylemişti. Bunun sebebi olarak da ölüm korkusu duyduğundan değil, Me'mun'un gücü karşısında nefsine yenilmekten korkmasını göstermişti. Devletin gücüne teslim olmak yerine cihadı tercih ettiğini belirtmiş ve bu düşüncesini kanıtlamak adına Kur'an-ı Kerim'den Tevbe Sûresi 123. ayeti³ ile Mücadele Sûresi 22. ayetini⁴ mektubuna eklemişti. İsfahânî, Mütevekkil döneminde vefat eden

³ "Ey iman edenler, önce yakın çevrenizdeki kâfirlerle savaşın ki, sizde bir güç ve kuvvet olduğunı görsünler. Ve iyi bilin ki, Allah müttakilerle beraberdir." Tevbe Sûresi 123.

⁴ "Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğun, Allah'a ve peygamberine düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlandıklarını göremezsin. İşte Allah bu müminlerin kalplerine imanı naksetmiş ve onları katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları -orada ebedî kalmak üzere- altından ırmaklar akan cennetlere yerleştirecektir. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte onlar Allah'tan yanadırlar; iyi bilinmeli ki kurtuluşa erecek olanlar da Allah'tan yana olanlardır!" Mücadele Sûresi 22.

Abdullah b. Mûsa'nın vefatının on dördüncü gününde ve Ahmed b. İsa vefat ettiğinde halifenin yas tuttuğunu ancak bu yas tutmanın gösteriş için olduğunu, gizliden gizliye sevindiğini ifade etmiştir. Çünkü Mütevekkil, her ikisinden de korkuyordu ve onlara karşı temkinli davranıyordu. Abdullah b. Mûsa ve Ahmed b. İsa'dan korkmasının sebeplerinden biri olarak da Zeydîlerin onlara olan güveni ve olası bir ayaklanma sırasında onlardan göreceği destektir (İsfahânî, 2007, ss. 302-304).

Mütevekkil döneminde ortaya çıkan Ehl-i Beyt isyanlarının ayrıntıları, Ehl-i Beyt mensuplarının Abbâsî yönetimine ve halifeye olan güvensizliklerini göstermektedir. Bu durum, yalnızca Mütevekkil için değil Alioğullarının haklarını koruma adına en çok girişimde bulunan Me'mun dönemini de kapsamaktadır. Halk arasında ortaya çıkan bu güvensizlik hissi, Abbâsîlerin kuruluşundan itibaren ilk çıkış sloganları ve uygulamada gösterdikleri tavır arasındaki değişken tutumların yansıması olarak görülebilir. Abbâsîlerin Ehl-i Beyt'in beklentisini karşılamada yetersiz kalması, akrabalık bağına önem vererek hilâfeti kendi ellerinde tutma ideolojisinin sonucu olarak değerlendirilmelidir. Abbâsîlerdeki bu ideoloji, genel olarak Sünnî anlayışı benimseyen dini bir kaygıdan ziyade siyasi temayüllere daha yatkın olarak kendini göstermektedir.

Ehl-i Beyt'in beklentisini karşılayamama konusunda Mütevekkil dönemini içeren bir bakış açısıyla düşünülecek olursa, dönemin Alioğulları taraftarlarının, halifenin kendilerinden korktuğu ve onlara karşı sürekli tetikte bulunduğu, bunun sonucunda da çeşitli önlemler aldığı algısı ağır basmaktadır. Çeşitli kaynakların rivayetlerinden aktardığımız, halifeyi Ehl-i Beyt'e karşı kıskırtan kişilerin olması ve Mütevekkil'in bu kişilerden etkilenme olasılığı, halk arasında da iddia edilen bu korkunun tetikleyicisi olarak düşünülebilir. Bu dönem Ehl-i Beyt mensupları hem dini hem de siyasi yönden hilâfete en çok layık olan ve dini vecibelerini Abbâsî yöneticilerine göre daha üst seviyede yaşayan insanlar olarak telakki edilmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak da kendileri açısından maddi ve manevi bakımdan elde edilmiş bir hakkın gasbı ortaya çıkmaktadır. Mütevekkil'in Ehl-i Beyt'e karşı politikası da ortaya çıkan bu anlayışın etkisine karşı verdiği bir tepkinin göstergesi olabilir.

Sonuç

Abbâsîlerin kuruluşundan Mütevekkil dönemine kadar olan süreçte Ehl-i Beyt ile ilişkiler, halifelerin siyasi tutumlarına göre farklılık göstermiştir. Ebü'l Abbâs es-Seffâh ile başlayan ve sakin giden ilişkiler, halife Mansur ile sekteye uğradı. Daha sonraki halifeler dönemi, Ehl-i Beyt'e karşı kimi zaman temkinli kimi zaman da daha müsamahakâr politikaları takip etti. Bu dönem Ehl-i Beyt ile ilişkilerde uyguladığı politikalarla öne çıkan halife, Me'mun oldu. Me'mun, Hz. Ali oğullarına karşı gösterdiği ılımlı politikanın yanında Ali er-Rıza'yı (ö. 203/818) hilâfette veliahdı ve aynı zamanda damadı yaptı. Ancak Ali er-Rıza'nın vefatı üzerine onu kendisinin zehirleterek öldürmesi ithamları ile karşılaştı. Me'mun'dan, Mu'tasım ve Vâsık dönemlerine kadar Ehl-i Beyt ile ilişkilerde olumlu bir seyir içinde bulunulmuştur. Mütevekkil'in hilâfete geçtiği 232/847 yılı, seleflerinin aksi yönde politikaları bakımından bir milat niteliğindedir. Mütevekkil, yalnızca Ehl-i Beyt ile ilişkilerde değil birçok politikasında farklı tavırlar ortaya koymuştur. Mütevekkil'in Alioğullarına uyguladığı baskı politikası ile Mihne sürecine son vermesi ve dini tartışmaları yasaklaması, selefî olan üç halifenin politikalarının tam aksi yönündedir. Bu durumda Mihne sürecinin ana teması olan Mu'tezilî fikirler ile Alioğullarına uygulanan politika arasında bir irtibatın söz konusu olup olmayacağı düşünüldüğünde on iki imamdan

onuncusu olarak kabul edilen ve Mütevekkil döneminde yaşayan İmam Ali el-Hâdî'nin Mu'tezilî anlayışı reddi, Şîî kaynaklara konu edilmişken bu ikisi arasında varsayılabilecek irtibat, ikisinin de muhalefette bulunmalarından öteye geçmeyecek niteliktedir. Me'mun, Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde Mu'tezile'nin muhalefet konumunda bulunmayarak gücünü iktidardan alması ise bu ikisi arasındaki irtibatı tamamen ortadan kaldırmaktadır. Mütevekkil ve üç selefinin uygulamalarındaki paralelliğin söz konusu orantısız zemin içinde yansımaları, halifelerin toplumun beklentilerini karşılayarak tamamen tepkiye neden olmama gayreti ile açıklanabilir.

Mütevekkil'in hilâfetinin başından beri olumsuz seyreden Ehl-i Beyt ile ilişkileri, bazı dönemlerde daha ileri gidecek hadiselerle neden olmuştur. Hz. Hüseyin'in kabrini yıkması ve etrafındaki yapılarla beraber tamamen tarlaya çevirerek talan etmesi, Müslüman halkın tepkisine yol açmıştır. Bu olayın gerçekleşmesi, saraya davet edilen şarkıcı ve cariyelerin söz verilen vakitten gecikmeleri üzerine yapılan tahkikat sonucunda Hz. Hüseyin'in kabrinde hac ifa etmek için bulunmaları ile ortaya çıkmıştır. Şarkıcı kadınlardan birinin Yahudi iken sonradan Müslüman olduğu ve kabre yöneldiği de (İsfahânî, 2007, s. 287) kaynaklarda bulunmaktadır. Ancak konu, sadece cariye ve şarkıcı kadınların tutumlarına indirgenemeyecek kadar önem taşımaktadır. Meşhed-i Ali ve Hüseyin'i ziyaretin önemi hakkında bulunan rivayetler ile bu rivayetlerin hem dönemin Alioğulları hem de tüm Müslüman halkı ilgilendiren ve kabre yönlendiren tarafı, Mütevekkil'i bu konuda önlemler almaya itmiş görünmektedir. Kabrin yıkılması gibi toptan red anlayışına dayanan ve tartışmasız tüm Müslümanları olumsuz etkileyen bu önlem, aynı zamanda Alioğullarının birbirleri ile irtibatını keserek Abbâsî hilâfetinin iktidar bakımından sıhrî yapısını korumayı amaçlar niteliktedir. Mütevekkil, bu siyasi arzusunda kalıcı bir etki sağlamayı, dini bir değer üzerinden topluma hissettirmek istemiştir. Mütevekkil'in kabri yıktırmasının, Hz. Hüseyin'in kabrinin hac mekânı haline getirilmesine tepki olarak gerçekleştirdiği hakkında görüşler olsa da Hz. Hüseyin gibi Müslüman toplum için büyük önem taşıyan bir şahsiyetin kabri açısından saygısızlık olarak değerlendirilmiştir. Bu olaydan sonra halk tarafından Bağdat'ta camilerin duvarlarına Mütevekkil'i yeren yazılar yazılmıştır.

Mütevekkil'in Alioğullarına karşı uyguladığı sert politikanın etkisi, dönemin imamı olarak kabul edilmesi itibarı ile en fazla İmam Ali el-Hâdî'nin şahsında kendisini göstermiştir. Ali el-Hâdî'nin Medine'den Sâmerâ'ya zorunlu ikamet için getirilmesi ve evinin aranması da Alioğulları konusundaki tepki çeken hareketlerdendir. Halifenin, İmam Ali el-Hâdî'nin kendi halinde, halkın sevgisini kazanmış, abid ve zahid kişiliğinin farkında olmasına rağmen onu huzuruna çağırarak zor durumda bırakan davranışlarda bulunması, Alioğulları mensuplarına karşı oluşturmak istediği baskı politikasının sonucudur. Ali el-Hâdî'nin toplum içerisinde takdir görüyor olması, Mütevekkil tarafından bilinen bir durumdu. Onu Sâmerâ'ya getirterek davranışlarını kontrol altında tutması ve taraftarları ile irtibatını mümkün olduğunca kesmek istemesi, Müslüman toplumda oluşabilecek hilâfet hakkının Alioğullarına geçmesi ihtimalini engellemek yönünde anlaşılmalıdır. Şîî ve Sünnî kaynakların birçoğu da bu ve benzeri tespitleri dile getirmiştir.

Bütün bunlarla birlikte anlamlandırılması zor hadiselerden, Mütevekkil'in Hz. Ali hakkındaki düşüncelerine örnek gösterilebilecek olan bir rivayette halifenin sarayın soytarıları ve şarkıcıları aracılığıyla Hz. Ali ile dalga geçmesi olayı bulunmaktadır. Halife, muhtemelen çevresinden aldığı

telkinlerle Alioğullarından gelebilecek zararlara o kadar ikna olmuştur ki Sahabîler konusunda gösterdiği hassasiyetli tavrı Hz. Ali konusunda gösterememiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in ashabından herhangi birine karşı hakaret eden ya da olumsuz tavırlar içine girenler, Mütevekkil tarafından ölüm cezasına çarptırılarak cenaze namazlarının dahi kılınmaması emri verilmiştir. Sahabîlerin en gözdesinden olan Hz. Peygamber'in damadı Hz. Ali için giriştiği bu tavır, siyaseten Alioğullarını hilâfet hakkından uzaklaştırma çabasını içerir. Abbâsîlerin ilk davet propagandalarında slogan haline getirdikleri Ehl-i Beyt'in haklarını iade etme düşüncesi, bu döneme kadar gelen halifeler içinde en fazla Mütevekkil'i rahatsız etmiş ve endişeye sevk etmiş görünmektedir.

Mütevekkil dönemi Alioğulları hakkında halifenin kendilerine uyguladığı baskı politikasının sonucu itibarı ile birlik ve beraberlik içinde hareket etmekten geri adım atmışlardır denilebilir. Mütevekkil döneminde ortaya çıkan Ehl-i Beyt'e mensup kişilerin isyanı, birkaç şahıs ve destekçileri ile sınırlı kalmış, çok büyük boyutlara ulaşmamıştır. Kaynaklarda bahsi geçen ve Mütevekkil'i Alioğulları mensuplarına karşı sürekli kışkırtan kişilerin olması sebebiyle Alioğullarının hilâfeti ele geçirmesinden duyulan tedirginlik, halifeyi sürekli tetikte bulunmaya itmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan küçük çaplı isyanlar sırasında karşılaşılan rivayetlerde Ehl-i Beyt mensuplarının görüşü, halifenin kendilerinden korktuğu ve çeşitli tedbirler almaya gittiği yönündedir. Türkler konusunda da benzer sebeplerle tedbirlere başvuran Mütevekkil, çabuk kararlar alabilen ve çevresinden olumlu-olumsuz yönde etkilenebilen bir karaktere sahiptir. Ortaya koyduğu siyaset genel anlamda incelendiğinde Abbâsî halifelerinin tamamına teşmil edilebilecek Kur'an ve sünnete dönüşü ifade eden anlayışın Mütevekkil'de de hâkim olduğu görülür. Kendisinden önce ve sonra gelen tüm Abbâsî halifeleri gibi kendi devleti ve halkının çıkarlarını gözeten bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Mihne dâhil aldığı kararlar, daha çok siyasi bir nitelik taşımaktadır. Kendisi hakkında yapılan yorumlar, kişisel bakış açısına göre değişebilir ancak izlediği politikanın en belirgin göstergesi halkın tepkisinde görülür. Buna göre Mütevekkil, Mihne'yi sonlandırması ile baş tacı edilirken Ehl-i Beyt'e karşı tutumu ile yerilen bir konuma düşmüştür.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abbott, N. (1938). Arabic papyri of the reign of Ġa'far al-Mutawakkil 'Alallāh (A. H. 232-47/A. D. 847-61). *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 92 (n.F. 17) (1/2), 88-135.
- Akoğlu, M. (2006). *Mihne sürecinde Mu'tezile*. İz Yayıncılık.
- Akoğlu, M. (2011). Tarihsel arka plan bağlamında Me'mun dönemi Abbasî yönetiminin Ali oğulları politikaları. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(12), 55-74.
- Akoğlu, M. (2015). Mu'tezile'nin siyasetle imtihanı: Mihne süreci. İçinde H. Hökelekli & V. Bilgin (Eds). *Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme (Mezhepler ve Dinî Gruplar Arası İlişkiler) Bursa Büyükşehir Belediyesi*, 149-173.
- Atmaca, V. (2010). Hadislerde geçen hastalık adları. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 8(2), 25-67.
- Barthold, W. (1940). *İslam medeniyeti tarihi*. (Çev. M. F. Köprülü). Kanaat Kitabevi.
- Bulut, H. İ. (2010). Kerbelâ'ya kutsiyet kazandırmada dinî ve siyasî otoritelerin rolü. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(22), 1-19.
- Büyükkara, M. A. (2020). *İmamet mücadelesi ve Haşimoğulları ilk Şiiler: Hicri ikinci asır*. Klasik Yayınları.
- Caferiyan, R. (1994)(2). *Masum imamların fikri ve siyasi hayatı*. (Çev. C. Bayar). Kevser Yayınları.
- Ebü'l Fidâ, İ. A. (1286)(2). el-Muhtasar fî ahbârî'l beşer: *Târîhu ebü'l Fidâ*. Matbaai Amire.
- ed-Dûrî, A. (2020)(2). *Abbasiler tarihi*. Beka Yayınları.
- Edib, A. (1985)(3). *el-Eimmetü'l-İsnâ aşer*. Müessesetü'l-Alemi lil-Matbûat.
- el-Bağdâdî, H. (2004)(7). *Târîhu Bağdâd*. Dârü'l Kütübî'i İlmiyye.
- el-Belâzürî, Y. C. (1987). *Fütûhu'l bûldân*. el-Müessesetü'l İlmiyye.
- el-Hamevî, Y. (1977)(3). *Kitâbü mu'cemu'l bûldân*. Dâru Sadr.
- el-Kalkaşendî, Ş. A. (2019). *Halifelik kurumu ve tarihi*. (Çev. R. Şeşen). Yeditepe Yayınevi.
- el-Kindî, M. Y. (2003). *el-Vulât ve kitâbü'l-kudât*. Dârü'l Kütübî'l İlmiyye.
- es-Seâlibî, A. M. (1955). *Letâ'ifü'l-ma'ârif*. Nşr. Hasan Kâmil es-Sayrafî.
- et-Tâberî, M. C. (1988)(4). *Tarihu'l-ümem ve'l-mülûk*. Matbaatü'l-İstikame.
- et-Tâberî, M. C. (1988)(5). *Tarihu'l-ümem ve'l-mülûk*. Matbaatü'l-İstikame.
- ez-Zehebî, Ş. M. (1988)(241-50 yılı olayları). *Târîhu'l-İslam ve vefayatü'l-meşâhiri ve'l-âlâm*. Müessesetu'r-Risale.
- Hakyemez, C. (2007). Abbasî devletine yönelik Ali oğulları veya Şiî tehdidi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(1), 327-341.
- Hamarneh, S. K. (2000). al-Mutawakkil, İmam al-Shafi'i and the Mu'tazilites (Revival of the Sunnah). *Hamdard Islamicus*, 23, 7-13.
- Hol, P. M., Lambton, A. K. S., & Lewis, B. (1988)(2). *İslam tarihi kültür ve medeniyeti* (Çev. İ. Killioğlu & H. Aktaş). Hikmet Yayınları.
- Hollister, J. N. (1979). *The Shi'a of India*. Oriental Book Reprint Corporation.

- İbn Kesîr, İ. Ö. (1998)(14). *el-Bidâye ve'n-nihâye*. el-Buhûsu ve'd-Dirâsâtî'l Arabiyyeti'l İslamiyye.
- İbn Tağrîberdî, C. Y. (1963)(2). *en-Nücum ez-zâhire*. et-Türâsî'l Arabî.
- İbn Tıktakâ, S. M. (1938). *El-Fahrî*. Matbûatü'l-Meârif.
- İbn Vâdiran, H. M. (1993). *Târihu'l Abbâsiyyîn*. Dârül-Gabi'l İslamî.
- İbnü'l Verdî, Z. Ö. (1996). *Târih*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Esîr, İ. (1982)(6). *el-Kâmil fî't-târih*. (7. bsk), Daru Sader, Publishers.
- İbnü'l-Esîr, İ. (1982)(7). *el-Kâmil fî't-târih*. (7. bsk), Daru Sader, Publishers.
- İsfahânî, F. A. (2007). *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*. Dârü'l Kütübi'l İlmiyye.
- Kırkpınar, M. (1996). *Abbâsî halifesi Mütevekkil ve dönemi (232-247/847-861)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kitapçı, Z. (1987). *Orta Doğu'da Türk askeri varlığının ilk zuhuru*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Kitapçı, Z. (1996). *Mukaddes çevreler ve eski hilâfet ülkelerinde Türk hatunları*. Damla Ofset.
- Kutlu, S. (2000). Ehl-i Beyt sembolik kapitalinin tarihî süreç içinde semerelendirilmesi. *İslâmiyat*, 3(3), 99-120.
- Lewis, B. (2019). *Tarihte Araplar*. (Çev. H. D. Yıldız). Pegasus Yayınları.
- Melchert, C. (1996). Religious policies of the caliphs from al-Mutawakkil to al-Muqtadir. A. H. 232-295/A D 847-908. *Islamic Law and Society*, 3(3), 316-342.
- Melchert, C. (2018). *Sünnî düşüncenin teşekkülü*. (Çev. A. H. Çavuşoğlu). Klasik Yayınları.
- Mesûdî, H. A. (1965)(4). *Mürûc ez-zehab ve meâzinü'l-ceoher*. Dârü'l Endelüs.
- Mesûdî, H. A. (1938). *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. el-Mektebetü't-Târihiyye.
- Mustafa, N. A. (1990). *İslâm siyasi düşüncesinde muhalefet*. İz Yayıncılık.
- Nevbahî, K. (2020). *Şîî fırkalar: Kitabü'l-makâlât ve'l-fırak fıraku's-Şia*. (Çev. S. Hizmetli, H. Onat, S. Kutlu, & R. Şimşek). Ankara Okulu Yayınları.
- Sharon, M. (2004). Ehl-i Beyt-ev halkı. (Çev. C. Zorlu). *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 341-353.
- Sourdel, D. (1985). *İslam*. İlim Yayınları.
- Suyûtî, C. (2008). *Târîhu'l-hulefâ*. Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz.
- Şeyh Müfid, M. N. (1993). *Kitabü'l-mezâr*. Nşr. Seyyid Muhammed Bâkır el-Ebtâhî.
- Şeyh Müfid, M. N. (1996). *el-İrşâd*. (Çev. Davud Duman & Thk. ve Tetkik Sabri Sayan), Gümüş Ofset.
- Şeyh Sadûk, C. M. (1976). *et-Tevhîd*. Müessesetü'n-Neşri'l-İslamî.
- Uyar, G. (2011). *Ehl-i Beyt-İslam tarihinde Ali-Fatıma evladı*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Ülkü, H. (1982). *İslâm tarihi* (6. bsk). Çile Yayınevi.
- Ya'kûbî, A. V. (t.y.)(2). *Târîhu'l Ya'kûbî*. Dâru Sadr
- Yıldız, H. D. (1995)(12). İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. ss. 452-453, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

